

**O‘ZBEKISTONDA IQLIM O‘ZGARISHI SHAROITIDA EKOLOGIK  
HUQUQNI TAKOMILLASHTIRISHNING HUQUQIY MASALALARI**

Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim  
o‘zgarishini o‘rganish universiteti (Green University)  
Atrof-muhit huquqi mutaxassisligi  
1-kurs magistranti **Safarov Bexzod Baxriddinovich**  
Tel: +998957018024  
E-mail: safbek835@gmail.com

**Annotatsiya**

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida iqlim o‘zgarishi sharoitida ekologik huquqni rivojlantirishning nazariy va amaliy masalalari huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Xalqaro iqlim huquqining asosiy manbalari, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risidagi doiraviy konvensiyasi, Parij bitimi hamda O‘zbekiston Respublikasining ekologiya va iqlim siyosati sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari o‘rganilgan. Amaldagi milliy qonunchilikning iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish va unga moslashish mexanizmlari baholanib, huquqni qo‘llash amaliyotidagi mavjud muammolar aniqlangan. Tadqiqot natijasida ekologik huquqni takomillashtirish, iqlim boshqaruvini kuchaytirish, davlat organlari vakolatlarini aniq chegaralash hamda iqlim o‘zgarishiga oid alohida qonunchilik tizimini shakllantirish yuzasidan ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

**Kalit so‘zlar:** ekologik huquq, iqlim o‘zgarishi, ekologik xavfsizlik, Parij bitimi, BMTning Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risidagi doiraviy konvensiyasi, ekologik boshqaruv, issiqxona gazlari, iqlim siyosati, ekologik qonunchilik.

Iqlim o‘zgarishi XXI asrning eng dolzarb global muammolaridan biri bo‘lib, u nafaqat tabiiy muhitga, balki davlatlarning iqtisodiy rivojlanishi, oziq-ovqat xavfsizligi, suv resurslari, aholi salomatligi hamda inson huquqlarini ta‘minlash tizimiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi o‘n yilliklarda global haroratning ortishi, qurg‘oqchilik, cho‘llanish, muzliklarning qisqarishi va ekstremal ob-havo hodisalarining ko‘payishi ekologik xavfsizlikni ta‘minlashning yangi huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etmoqda.

Bugungi kunda ekologik huquq faqat atrof-muhitni muhofaza qilish bilan cheklanib qolmay, balki iqlim o‘zgarishining oldini olish, unga moslashish, issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish hamda fuqarolarning qulay va sog‘lom atrof-muhitda yashash huquqini ta‘minlashga qaratilgan kompleks huquqiy institut sifatida rivojlanmoqda. Shu sababli iqlim siyosatini huquqiy jihatdan tartibga solish ekologik huquqning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Xalqaro miqyosda iqlim o'zgarishiga qarshi kurashning huquqiy asoslari BMTning Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi doiraviy konvensiyasi (1992), Kioto protokoli (1997) hamda Parij bitimi (2015) orqali shakllantirildi. Mazkur hujjatlar davlatlarga issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, milliy iqlim strategiyalarini ishlab chiqish, iqlim o'zgarishiga moslashish choralarini kuchaytirish va ekologik boshqaruvning samarali mexanizmlarini yaratish bo'yicha xalqaro majburiyatlarni yuklaydi. Ayniqsa, Parij bitimi davlatlarning milliy darajada belgilanadigan hissalarini (Nationally Determined Contributions – NDC) orqali global haroratning oshishini cheklashga qaratilgan uzoq muddatli siyosatni shakllantirdi.

O'zbekiston Respublikasi ham xalqaro iqlim siyosatining faol ishtirokchisi sifatida iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash borasida qator huquqiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Konstitutsiyada fuqarolarning qulay atrof-muhitda yashash huquqi va tabiatni asrash majburiyati mustahkamlangan. So'nggi yillarda ekologik ekspertiza, atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni boshqarish, biologik xilma-xillikni saqlash va issiqxona gazlari emissiyasini tartibga solishga oid yangi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, ekologik boshqaruv tizimi takomillashtirilmoqda.

Shu bilan birga, amaldagi qonunchilik tahlili iqlim o'zgarishiga oid huquqiy tartibga solish hali ham turli normativ-huquqiy hujjatlar doirasida tarqoq holda mavjudligini ko'rsatadi. Iqlim o'zgarishiga moslashish, uglerod bozori, iqlim moliyasi, davlat organlari vakolatlarining o'zaro muvofiqligi, monitoring va javobgarlik mexanizmlari bo'yicha yagona huquqiy yondashuv to'liq shakllanmagan. Bu esa iqlim siyosatini amalga oshirish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining ekologik qonunchiligi xalqaro iqlim huquqi normalari bilan qiyosiy-huquqiy tahlil qilinadi, amaldagi huquqiy tartibga solishning ustun va zaif jihatlari aniqlanadi hamda ekologik huquqni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Xalqaro-huquqiy manbalar sifatida BMTning Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi doiraviy konvensiyasi (UNFCCC, 1992), Kioto protokoli (1997), Parij bitimi (2015) hamda Orxus konvensiyasi (1998) qoidalari tahlil qilindi. Ushbu hujjatlar iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirish, ekologik axborotdan foydalanish, jamoatchilik ishtiroki va ekologik odil sudlov sohasidagi xalqaro standartlarni belgilab beradi.

Milliy huquqiy asos sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ekologik huquqlar va davlatning ekologik majburiyatlariga oid normalari, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida", "Ekologik ekspertiza to'g'risida", "Ekologik nazorat to'g'risida", shuningdek iqlim siyosati va issiqxona gazlari emissiyasini tartibga solishga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda o'rganildi. Tahlilda

normativ hujjatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning xalqaro majburiyatlarga muvofiqligi hamda amaliy qo'llanish mexanizmlari baholandi.

Bundan tashqari, qiyosiy-huquqiy metod orqali O'zbekiston ekologik qonunchiligi Buyuk Britaniyaning *Climate Change Act 2008*, Yevropa Ittifoqining *European Climate Law (2021)* hamda Qozog'iston Respublikasining ekologik qonunchiligi bilan taqqoslandi. Ushbu yondashuv iqlim boshqaruvi sohasida samarali ishlayotgan huquqiy institutlarni aniqlash va ularni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish imkoniyatlarini baholashga xizmat qildi.

Shuningdek, tizimli-huquqiy tahlil usuli yordamida ekologik huquq institutlari o'rtasidagi funksional bog'liqlik o'rganildi. Bunda ekologik nazorat, ekologik ekspertiza, davlat boshqaruvi, iqlim siyosati, javobgarlik institutlari hamda fuqarolarning ekologik huquqlari yagona huquqiy tizim sifatida baholandi.

Mazkur metodologik yondashuv ekologik huquqning amaldagi holatini xalqaro standartlar bilan qiyoslash, mavjud huquqiy bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqish imkonini berdi.

O'zbekiston Respublikasida iqlim o'zgarishi sohasidagi huquqiy tartibga solish so'nggi yillarda sezilarli darajada takomillashdi. Biroq amaldagi normativ-huquqiy baza tahlili shuni ko'rsatadiki, iqlim o'zgarishiga oid huquqiy munosabatlar yagona maxsus qonun bilan emas, balki turli normativ-huquqiy hujjatlar orqali tartibga solinmoqda. Bu esa huquqni qo'llash amaliyotida vakolatlarning takrorlanishi, ayrim masalalarning yetarli darajada tartibga solinmaganligi hamda iqlim siyosatini amalga oshirishda institutsional muvofiqlashtirish muammolarini yuzaga keltiradi.

Ekologik huquqning konstitutsiyaviy asoslari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan bo'lib, fuqarolarning qulay atrof-muhitda yashash huquqi hamda davlatning tabiiy resurslarni muhofaza qilish majburiyati ekologik qonunchilikning asosiy tamoyillarini tashkil etadi. Mazkur konstitutsiyaviy normalar ekologik xavfsizlikni ta'minlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha barcha normativ-huquqiy hujjatlar uchun huquqiy poydevor vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, Konstitutsiyada "iqlim o'zgarishi" tushunchasi alohida institut sifatida mustahkamlanmaganligi sababli ushbu sohadagi munosabatlar maxsus qonunchilik orqali tartibga solinmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda iqlim siyosatini tartibga soluvchi huquqiy baza bir necha asosiy yo'nalishlardan iborat. Ularga atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik ekspertiza, ekologik nazorat, atmosfera havosini muhofaza qilish, chiqindilarni boshqarish hamda biologik xilma-xillikni saqlashga oid qonunlar kiradi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar ekologik xavfsizlikni ta'minlashning muhim elementlarini o'zida mujassam etgan bo'lsa-da, ular iqlim o'zgarishining oldini olish va unga moslashish masalalarini kompleks tarzda qamrab olmaydi.

Xalqaro huquqiy majburiyatlarning milliy qonunchilikka implementatsiyasi natijalari ijobiy baholanishi mumkin. O'zbekiston BMTning Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi doiraviy konvensiyasi va Parij bitimi doirasida o'z zimmasiga olgan majburiyatlarni bosqichma-bosqich amalga oshirib kelmoqda. Xususan, milliy darajada belgilanadigan hissalar (NDC) doirasida issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish hamda iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha strategik chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.

Shu bilan birga, amaldagi huquqiy mexanizmlar tahlili bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Birinchidan, iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha davlat organlarining vakolatlari turli normativ hujjatlarda tarqoq holda belgilangan. Natijada yagona koordinatsiya mexanizmi yetarli darajada shakllanmagan. Ikkinchidan, uglerod bozori, uglerod kvotalari va emissiyalar savdosiga oid huquqiy normalar to'liq shakllantirilmagan. Uchinchidan, ekologik ekspertiza jarayonida loyihalarning iqlim o'zgarishiga ta'sirini baholash bo'yicha yagona metodika mavjud emas. To'rtinchidan, iqlim o'zgarishi oqibatida yuzaga keladigan zararlarni baholash va kompensatsiya qilish mexanizmlari qonunchilikda yetarlicha tartibga solinmagan.

Qiyosiy-huquqiy tahlil natijalari rivojlangan davlatlarda iqlim siyosati maxsus ramkaviy qonunlar orqali tartibga solinishini ko'rsatadi. Masalan, Buyuk Britaniyada **\*\*Climate Change Act\*\***, Yevropa Ittifoqida esa **\*\*European Climate Law\*\*** uzoq muddatli iqlim maqsadlarini, uglerod byudjetlarini, davlat organlarining vakolatlarini hamda parlament nazoratini aniq belgilaydi. O'zbekistonda esa bunday yagona ramkaviy qonunning mavjud emasligi ekologik qonunchilikning tizimlilikiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda ekologik huquqning zamonaviy rivojlanish bosqichi alohida ekologik normalarni qabul qilishdan ko'ra, ularni yagona iqlim-huquqiy boshqaruv tizimiga integratsiya qilishni talab etadi. Bunday yondashuv xalqaro majburiyatlarning samarali bajarilishini ta'minlash, davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish hamda ekologik xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Olingan natijalar O'zbekiston Respublikasida ekologik qonunchilikning iqlim o'zgarishi sohasida sezilarli darajada rivojlanayotganini ko'rsatadi. So'nggi yillarda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, issiqxona gazlari emissiyasini qisqartirish hamda xalqaro majburiyatlarni bajarishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bu esa davlatning iqlim siyosatini huquqiy jihatdan mustahkamlash yo'lida muhim qadam bo'ldi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari amaldagi huquqiy tartibga solish tizimi asosan alohida ekologik institutlar doirasida shakllanganini ko'rsatadi. Iqlim

o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha normalar turli qonun va qonunosti hujjatlarida tarqoq holda mavjud bo'lib, ularni yagona konseptual yondashuv asosida birlashtiruvchi ramkaviy huquqiy hujjat mavjud emas. Natijada davlat organlari vakolatlarining kesishishi, boshqaruvning institutsional murakkablashuvi hamda huquqni qo'llash amaliyotida ayrim noaniqliklar yuzaga kelmoqda.

Qiyosiy-huquqiy tahlil Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya va Yevropa Ittifoqi tajribasi iqlim siyosatini maxsus ramkaviy qonun asosida tartibga solish samaraliroq ekanini ko'rsatadi. Mazkur davlatlarda uzoq muddatli iqlim maqsadlari, emissiyalarni qisqartirish ko'rsatkichlari, uglerod byudjetlari, monitoring va parlament nazorati yagona qonun bilan tartibga solingan. Bu esa davlat organlari faoliyatining muvofiqligini ta'minlash, investitsiya muhitini yaxshilash va xalqaro majburiyatlarning bajarilishi ustidan samarali nazoratni yo'lga qo'yish imkonini bermoqda.

Bizning fikrimizcha, O'zbekiston ekologik qonunchiligining keyingi rivojlanish bosqichi yangi ekologik normalarni qabul qilish emas, balki mavjud huquqiy institutlarni yagona iqlim boshqaruvi tizimiga integratsiya qilish bilan bog'liq bo'lishi kerak. Shu maqsadda "Iqlim to'g'risida"gi alohida qonunni qabul qilish maqsadga muvofiq. Mazkur qonunda davlat iqlim siyosatining prinsiplari, vakolatli organlarning funksiyalari, milliy iqlim maqsadlari, emissiyalar monitoringi, uglerod bozori, iqlim moliyasi, moslashuv dasturlari hamda jamoatchilik ishtiroki kompleks tartibga solinishi lozim.

Shuningdek, ekologik ekspertiza tizimida loyiha va dasturlarning iqlim o'zgarishiga ta'sirini baholashni majburiy mezon sifatida joriy etish zarur. Bu yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonida ekologik va iqlim xavflarini oldindan aniqlash, ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish hamda xalqaro ekologik standartlarga mos qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Muhim masalalardan yana biri – ekologik axborotning ochiqqligini ta'minlash va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishdir. Zamonaviy ekologik boshqaruv faqat davlat organlari faoliyati bilan cheklanmasligi, balki fuqarolik jamiyati institutlari, ilmiy tashkilotlar va nodavlat notijorat tashkilotlarining faol ishtirokiga asoslanishi zarur. Bu ekologik qarorlarning shaffofligini ta'minlaydi va ekologik huquqlarning samarali himoya qilinishiga xizmat qiladi.

Olib borilgan tahlillar O'zbekiston Respublikasida iqlim o'zgarishi sohasidagi ekologik-huquqiy tartibga solish tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada takomillashganini ko'rsatdi. Xalqaro iqlim huquqi normalarining milliy qonunchilikka implementatsiyasi, ekologik boshqaruv tizimining isloh qilinishi hamda ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan davlat siyosati ushbu yo'nalishda muhim natijalarga erishishga xizmat qilmoqda.

Biroq amaldagi qonunchilikning tizimli tahlili iqlim o'zgarishiga oid huquqiy normalarning turli qonunlarda tarqoq holda joylashganini, davlat organlari

vakolatlarining ayrim hollarda o‘zaro kesishishini hamda iqlim boshqaruvining yagona huquqiy mexanizmi to‘liq shakllanmaganini ko‘rsatdi. Ushbu holat xalqaro majburiyatlarni amalga oshirish samaradorligiga ham ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Ekologik huquqni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishi alohida huquqiy normalarni ko‘paytirish emas, balki ularni yagona, izchil va samarali iqlim boshqaruvi tizimiga integratsiya qilishdan iborat. Bunday yondashuv O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlarini samarali bajarishga, ekologik xavfsizlikni mustahkamlashga hamda fuqarolarning qulay atrof-muhitga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlarini yanada ishonchli ta'minlashga xizmat qiladi.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. Atrof-muhit holati to‘g‘risida milliy hisobot. Toshkent: 2023.
2. Jahon banki. O‘zbekiston iqlim va rivojlanish hisoboti. Vashington: 2023.
3. BMT Dasturi (UNDP). O‘zbekistonning milliy moslashish rejasi: O‘rta va uzoq muddatli rejalashtirish. Nyu-York: 2024.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. 362-son qaror: Iqlim o‘zgarishi va tabiiy ofatlar xavfsizligi milliy dasturi. Toshkent: 2023.
5. Abdullayev I.K. Aral dengizi ekologik falokati va uning oqibatlari. Toshkent: Fan, 2003.
6. Alibekov L.A., Alibekova S.L. Ekologik xavfsizlik va aholining salomatligi. Toshkent: Universitet, 2007.
7. O‘zbekiston Respublikasi Meteorologiya va monitoring boshqarmasi. Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha choralar. Toshkent: 2021.
8. Markaziy Osiyo iqlim portali. O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishi ta’sirlari. Almaty: 2025.